

АХМЕДОВ Бурхон Абдурахмонович,
Ўзбекистон халқаро ислом академияси
Исломишунослик ва ислом цивилизациясини
ўрганиш ICESCO кафедраси доценти,
фалсафа доктори PhD

АБУ БАКР ЖАССОСНИНГ АҚИДАВИЙ ҚАРАШЛАРИ

ДОГМАТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ АБУ БАКР ДЖАССАСА

DOGMATIC VIEWS OF ABU BAKR JASSAS

Аннотация. Абу Бакр Жассос (ваф. 370/981 й.) қолдирган илмий мерос ўзига хос аҳамиятга эга бўлиб, аллома шахсий хислатлари, устозлардан олган ўғитлари, шогирдлар тарбияси ва ёзган фикрларга оид қимматли асарлари билан ҳанафий мазҳаби ривожига салмоқли ҳисса қўшган.

Ушбу мақолада Абу Бакр Жассоснинг ақидавий қарашлари таҳлил қилинган. Алломанинг ақидавий қарашлари, шубҳасиз, ўзи яшаган давр муносабатидан келиб чиқиб, ақидага боғлиқ турли ҳодисалар ва атроф муҳитдаги эътиқодий кураш ва жараёнлар натижасида шаклланган дейиш мумкин. Шу билан бирга олимнинг ақидаси аҳли сунна вал жамоа тамойилларидан ташқарига чиқмаганини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим.

Калит сўзлар: аҳли сунна вал жамоа, мўътазилий, таъхид, ваъд ва ваъид, сеҳр, мўъжиза, муҷтаҳид.

Аннотация. Особое значение имеет научное наследие, оставленное Абу Бакр Джассасом (ум. 370/981), своими личными качествами, учением, полученным от старейшин, образованием своих учеников и ценные труды, которые он написал по фикху в развитие на ханафитского мазхаба.

В данной статье анализируются догматические взгляды Абу Бакр Джассаса. Можно сказать, что догматические взгляды алломы сформировались в результате различных событий, связанных с догмой и религиозной борьбой и процессами в окружающей среде, исходя из мироощущения эпохи, в которой он жил. При этом следует подчеркнуть, что кредо учёного не выходило за рамки принципов общины ахлю сунна вал джамаа.

Ключевые слова: ахли сунна вал джамаа, мутазили, таухид, обещание и угроза, магия, чудо, муджтахид.

Annotation. The scientific heritage left by Abu Bakr Jassas (d. 370/981) is of special importance. Allama made a significant contribution to the development of the Hanafi mazhab with his personal qualities, the teachings he received from the elders, the education of students, and the valuable works he wrote on fiqh.

This article analyzes the dogmatic views of Abu Bakr Jassas. It can be said that Allama's dogmatic views were formed as a result of different events related to dogma and religious struggles and processes in the environment, based on the attitude of the era in which he lived. At the same time, it should be emphasized that the scientist's dogma did not go beyond the principles of the ahli sunnah wal jama'ah.

Key words: ahli sunnah wal jama'ah, mu'tazili, tawheed, promise and threat, magic, miracle, mujtahid.

КИРИШ

Айрим тарихчи олимлар Абу Бакр Жассоснинг мўътазилий фирқасига мойил бўлганини қайд этганлар. Жумладан, Шамсиддин Заҳабий Абу Бакр Жассосни олим ва зоҳид инсон сифатида эътироф этиб, сўзининг охирида шундай дейди: “Айтишларича, Абу Бакр Жассос мўътазилий ақидасига мойил бўлган. Унинг асарларида ҳам бунга далолат қиладиган сўзлар бор. Аллоҳдан саломатликни сўраймиз!” [12:96]. Шунингдек, мўътазилий олимлардан Қози Абдужаббор, Ҳоким Жашмий ва Ибн Муртазолар ҳам Абу Бакр Жассосни мўътазилий олимларнинг ўн иккинчи табақаси қаторида санаб ўтганлар. Замонавий олимлардан Доктор Муҳаммад Ҳусайн Заҳабий, Доктор Мусоид Муслим оли Жаъфар ва Муҳйи Ҳилол Сарҳонлар ҳам уни мўътазилий бўлганини таъкидлайдилар [5:130-131].

АСОСИЙ ҚИСМ

Лекин мазкур тарихчи олимлар келтирган маълумотлар ҳақиқатдан анча йироқ эканини таъкидлаш лозим. Зеро, уларнинг мўътазилий олимлар табақасига бағишланган асарларида рошид халифалар, Ибн Аббос, Ибн Масъуд, Ибн Умар каби улўғ саҳобалар ҳамда айрим машхур тобеъинлар ҳам мўътазилийлар қаторида саналган. Шу боис мазкур асарларда келтирилган олим ва фозил шахсларнинг ҳаммаси ҳам мўътазилий ҳисобланмайди. Шу жумладан, Абу Бакр Жассос ҳам. Чунки бирор

инсонни мўътазилий деб эътироф этиш учун мўътазилий ақидасининг беш асосини қабул қилган бўлиши лозим. Бу ҳақда мўътазилий олим Абул Ҳусайн Хайёт шундай деган: “Қуйидаги беш асосни ўзида мужассам қилмаган одамга мўътазилий дейиш нолайикдир: 1. Тавҳид. 2. Адл. 3. Ваъд ва ваъид. 4. Манзила байнал-манзилатайн. 5. Амри маъруф ва наҳий мункар. Агар инсонда ушбу беш хислат мукамал шаклда топилса, у мўътазилий ҳисобланади” [5:131].

Абу Бакр Жассос мўътазилийларнинг мазкур беш тамойилига қарши бўлгани олимнинг асарларида ўз ифодасини топган. Олимнинг мўътазилий деб танқид қилинишига, асосан, иккита масала сабаб бўлган. Уларнинг бири сеҳр мавзуси бўлса, бошқаси Аллоҳни жаннатда кўриш масаласидир. Мўътазилийлар ақидасига кўра, сеҳрнинг ҳақиқати йўқ, у ҳаёлий алдовдир. Аллоҳни кўриш эса асло жоиз эмас. “Аҳли сунна вал жамоа” вакиллари эса, сеҳрнинг ҳақиқати борлиги ва Аллоҳни жаннатда кўриш жоиз эканини айтадилар.

Абу Бакр Жассос ҳам ушбу икки масала юзасидан айрим мулоҳазали фикрларни билдирган. Жумладан, “Бақара” сураси 102-оятида сеҳрнинг ҳақиқати йўқ ёлгон ва сохта нарса эканини таъкидлаган. Жассос мазкур оят шарҳида сеҳрнинг луғавий таърифи, унинг турлари ва у билан боғлиқ ривоятларни келтириб, ўз фикрини асослашга ҳаракат қилган [1:51-72].

Шунингдек, Аллоҳни жаннатда кўриш масаласи борасида ҳам мўътазилийларга хос айрим фикрларни билдириб ўтган. Жумладан, “Анъом” сураси 103-ояти ҳамда “Қиёмат” сураси 22-23-оятлари тафсирида шундай деган: “Оятлардаги “кўриш” сўзи билмоқ маъносида келган. Яъни шак-шубҳа аралашмаган билимдир. Зеро, луғатда кўрмоқ сўзи билмоқ маъносида ҳам келиши машҳурдир” [1:75].

Абу Бакр Жассоснинг бу фикрлари унинг мўътазилий эканига далил бўла олмайди. Зеро, сеҳрнинг ҳақиқати йўқ деган қараш фақат мўътазилийларга хос бўлмаган. Балки ханафий мазҳаби асосчиси Абу Ҳанифа, шофеъий олимлардан Абу Исҳоқ Исфироинийлар ҳам сеҳрнинг асл ҳақиқати йўқ ва унинг ёлгондан бошқа нарса эмаслигини таъкидлаганлар [8:544]. Демак, Абу Бакр Жассос сеҳр

масаласида мўътазилийларга эмас, балки ўз мазҳаби асосчиси Абу Ҳанифага эргашган. Алломанинг бу ишини мўътазилийларга тақлид сифатида эмас, балки ижтиҳоди сифатида қабул қилиш масадга мувофиқ бўлади. Қолаверса, Абу Бакр Жассос одамларнинг сеҳр борасидаги ақидасини тўғрилаш мақсадида шу сўзларни айтган бўлиши эҳтимолдан холи эмас. У бу ҳақда шундай ёзади: “Агар сеҳрнинг ҳам ҳақиқати бор десак, у ҳолда пайғамбарларнинг мўъжизаси билан сеҳрларнинг сеҳри орасида фарқ қолмайди.

Пайғамбарларнинг мўъжизалари асл ҳақиқатга эга, сеҳрлар амалга оширган ишлар эса ҳақиқати йўқ нарсаларни ҳақиқати бордек қилиб кўрсатиш, яъни ёлгондан иборатдир” [1:51-72]. Демак, Абу Бакр Жассос сеҳр масаласида мўътазилийларга мойил бўлмаган. Аксинча, мазҳаббоши Абу Ҳанифанинг сўзларини олган. Бу масала сабабли Абу Ҳанифани ҳеч ким мўътазилий эканини айтмаган. Шунинг учун Абу Бакр Жассосни ҳам мўътазилий эмаслигини баралла айтиш мумкин.

Аллоҳни жаннатда кўриш масаласига келсак, аҳли суннанинг ақидасига кўра, шубҳасиз, мусулмонлар қиёмат куни Аллоҳнинг жамолини кўрадилар. Абу Бакр Жассос ҳам бу фикрларга қарши бўлиб, мўътазилийлар ақидасига мувофиқ баъзи қарашларни илгари сурган. Лекин алломанинг бу қарашлари унинг мўътазилий эканини исботламайди. Зеро, олимнинг Абу Ҳанифа фикҳи ва ақидасини мукамал ўзлаштиргани ҳеч кимга сир эмас. Абу Бакр Жассоснинг Аллоҳни кўриш масаласидаги фикрларини ижтиҳодда хато қилиш деб қабул қилиш мақсадга мувофиқ. Мужтаҳид хато қилса, гуноҳкор ҳисобланмайди. Шу боис уни ақидада адашган дейиш жоиз эмас.

Абу Бакр Жассоснинг мўътазилий эмаслиги қуйидаги жиҳатлардан маълум:

Биринчидан, алломани мўътазилий деб эътироф этган тарихчиларни икки гуруҳга ажратиш мумкин. Биринчи гуруҳ вакиллари Абу Бакр Жассосни мўътазилийлар табақасида зикр қилган бўлиб, унинг мўътазилий бўлгани ҳақида аниқ-равшан фикр билдирганлар. Бу гуруҳ вакиллари аксарияти мўътазилий ҳисобланади. Шу боис уларнинг сўзларини далил сифатида қабул қилишдан йироқ бўлган

афзал. Зеро, аввал таъкидланганидек, улар келтирган айрим маълумотлар ишончли эмас. Иккинчи гуруҳга эса, Шамсиддин Заҳабий каби тарихчиларни қўшиш мумкин. Улар Абу Бакр Жассосни очик-ойдин мўътазилий демасалар-да, унинг мўътазилий ақидасига мойиллиги борлигини ёзадилар. Лекин уларнинг фикрлари ҳам биринчи гуруҳ олимларининг хулосаларидан таъсирланган бўлиши эҳтимолдан холи эмас.

Иккинчидан, Абу Бакр Жассос бир қатор ақидавий масалаларда мўътазилийларга қарши фикрларни билдирган. Қабр азоби, гуноҳи кабира қилганларнинг имони, ваъд ва ваъид, Қуръон Аллоҳнинг каломи экани ва бошқа шу каби бир қатор эътиқодий мавзулар шулар жумласидандир.

Учинчидан, Абу Бакр Жассос сеҳрнинг ҳақиқатини инкор қилиш масаласида мўътазилийларга эмас, балки имом Абу Ханифага эргашган.

Тўртинчидан, алломанинг Аллоҳни киёмат куни кўриш масаласида билдирган фикрлари жузъий масалалардан бўлиб, уни аҳли суннадан чиқарадиган катта омил сифатида кўриш жоиз эмас. Абу Бакр Жассоснинг бу каби фикрлари ижтиҳодий қарашлар бўлиб, ижтиҳоддаги хато сифатида талқин қилинади.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, аллома ахлоқий масалаларда ҳам ўзига хос қарашлар соҳиби бўлган. Унинг таквоси ва зохидлиги тилларда дoston бўлиб, шахсий ижтиҳодининг самараси ўлароқ тарихга муҳрланган. Абу Бакр Жассос, шубҳасиз, “Аҳли сунна вал жамоа”нинг ҳанафий мазҳабидаги етук фақиҳ, муфассир ва буюк аллома эканига тарихий манбалардан жавоб топиш мумкин. Алломанинг ҳаёти, ижоди ва асарлари унинг нақадар теран фикр, чуқур билим ва юксак иқтидор соҳиби эканидан далолат беради. Айниқса, машҳур олимларнинг Абу Бакр Жассос ҳақидаги асослантирилган фикрлари, юксак баҳолари ва эътирофлари олимнинг нафақат ҳанафий мазҳаби, балки бутун ислом оламидаги эгаллаган ўрни юксак бўлганини кўрсатади.

ХУЛОСА

Абу Бакр Жассос суннийлар ва бошқа адашган ақидалар орасида баҳс-мунозаралар кетаётган даврда яшади. Шу сабабли ўз

асарларида суннийлик ақидасини ҳимоя қилиб, турли адашган ақидапарастларга раддия берган. Жумладан, “Аҳком ал-Қуръон” асарида Аллоҳнинг ягоналиги ва Унинг ўхшаши йўқлиги, пайғамбарлик далиллари, қабр азоби ва роҳати, Қуръоннинг мўъжизакорлиги каби мавзулар, шунингдек, жабария, қадария, мушаббиха, хорижия каби фирқаларга раддиялар берилган. Абу Бакр Жассоснинг ақидавий қарашлари чуқур диний фалсафий асосга эга. Алломанинг ақидавий қарашлари борасидаги турли нотўғри фикрлар асоссиз бўлиб, у соф суннийлик ақидаси тарафдори эканини ишончли далиллар асосида тасдиқлайди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Абу Бакр Жассос. Аҳком ал-Қуръон. – Ж. 1-4. – Байрут: Дор ихё ат-турос ал-арабий, 1996. – 404 б.
2. Абу Абдуллоҳ Саймарий. Ахбор Аби Ханифа ва асхобих. – Байрут: Дор ал-китоб ал-арабий, 1976. – 216 б.
3. Абу Муҳаммад Абдулқодир ибн Абулвафо Муҳаммад ибн Муҳаммад Мисрий Кураший. Ал-Жавоҳиру-л-музйя фи табақоти-л-ҳанафийа. Ж.2. – Ҳайдаробод: 1913. – 531 б.
4. Абу Саъид Абдулкарим ибн Муҳаммад Самъоний. Китобу-л-ансоб. Ж.5. Абдуллоҳ Умар Борудий таҳрири остида. – Байрут: Дору-л-фикр, 1998. – 276 б.
5. Доктор Али ибн Сулаймон Абид. Тафасир аят ал-аҳкам ва манаҳижуха. – Ар-Риёз: Дор ат-тадмурия, 2010. – 865 б.
6. Доктор Исматуллоҳ Иноятуллоҳ. // Ал-Имам Абу Бакр Жассос: ҳаятуху ва осоруху ал-илмия // “Ад-диротот ал-исломия” журнали, 2011. 2-сон. – Ж. 46.
7. Доктор Муҳаммад Хусайн Заҳабий. Ат-тафсир ва ал-муфассирун. Ж.1. – Қоҳира: Ованд донеш, 2005. – 386 б.
8. Доктор Сафват Мустафо Халилович. Ал-Имам Абу Бакр Жассос Жассос ва манҳажуху фи ат-тафсир. – Қоҳира: Дор ас-салом, 2008. – 640 б.
9. Ибн Халликон. Вафаёт ал-аъён. – Ж.1. – Байрут: Дор ас-содир, 1972. – 361 б.
10. Ибн Имод Ханбалӣ. Шазарот аз-заҳаб фи ахбор мазаҳиб. – Ж. 2. – Байрут: Дор ал-офок ал-жадида, йили кўрсатилмаган. – 369 б.
11. Имоуддин Абул Фидо Исмоил ибн Касир Кураший Димашкий. Ал-Бидоя ва-н-ниҳая. – Ж. 11. – Байрут: Дор ихё ат-турос ал-арабий, 1997. – 345 б.
12. Шамсуддин Заҳабий. Сияр аълом ан-нубало. – Ж. 12. – Қоҳира: Дор ал-ҳадис, 2006. – 622 б.